

Riktlinje för friytor i förskola och grundskola i Tyresö kommun

Beslutsdatum	2021-09-01	Dokumenttyp	Riktlinje
Beslutad av	Barn- och utbildningsnämnden	Dokumentägare	Barn- och utbildningsförvaltningen
Diarienummer	2020/BUN 0071	Giltighetstid	Tills vidare

Innehållsförteckning

1	Inledning - Det nödvändiga utrymmet.....	3
1.1	Friyta – möjlighet till hälsa, rörelse och välbefinnande.....	3
1.2	Barnets rätt till lek, hälsa och välbefinnande	3
1.3	Vad är friyta?	3
1.4	Lekvärdesfaktorer	4
1.4.1	Friyta och sammanhållen gård.....	4
1.4.2	Zonering av gården.....	5
1.4.3	Naturpartier för lek, rörelse och kreativitet och integrerade lekredskap.....	5
1.4.4	Varierad lekbar topografi	5
1.4.5	Tillgängliga och jämställda lek- och undervisningsmiljöer.....	6
1.4.6	Social och ekologisk hållbarhet speglas i utformandet av lekmiljön	6
1.4.7	Kemikaliesmart utemiljö	7
1.4.8	Goda och säkra arbets-, lek- och undervisningsmiljöer.....	7
1.4.9	Solskydd och naturlig vegetation	8
1.4.10	Undervisningsplatser och pedagogiska rum.....	8
1.4.11	God belysning i utemiljön.....	8
1.4.12	Närhet till grönområden.....	9
2	Riktlinjer för friytor	9
2.1	Underlag för planering, förvaltning och utveckling.....	9
2.1.1	Friytans storlek	10
2.1.2	Paviljonger.....	10
2.2	Avsteg från riktlinjer	10

1 Inledning - Det nödvändiga utrymmet

1.1 Friyta – möjlighet till hälsa, rörelse och välbefinnande

Friytan och utemiljön är nödvändiga delar i barns och ungas livsmiljö. Barn och unga behöver utrymme att få röra sig i utemiljöer som erbjuder fysiska utmaningar, sammanhang där de får träna sina sociala förmågor och pröva sitt mod. En utemiljö som väcker engagemang och nyfikenhet hos barn och unga och som lägger grunden för deras framtida hälsa, välbefinnande och intresse för sin sociala och fysiska omvärld (Boverket, 2015).

Forskning visar att tillgång till ändamålsenliga förskole- och skolgårdar spelar en viktig roll för barns och ungas bildning och i deras sociala och fysiska utveckling (Mårtensson, Boldemann, o.a. 2009 i Boverket, 2015). Den fysiska omgivningen har stor betydelse för barns utveckling och miljön kan på flera sätt främja barn och ungas hälsa, utveckling och lärande. Barn lär sig genom lek och lek är barn och ungas sätt att förhålla sig till omvärlden. Lekmiljön ska därför betraktas som barnens lärandemiljö. Leken bidrar till barnets fysiska och psykiska utveckling samt till hälsa och välbefinnande. Barn tillbringar en stor del av sin vakna tid inom förskolans och skolans verksamheter.

1.2 Barnets rätt till lek, hälsa och välbefinnande

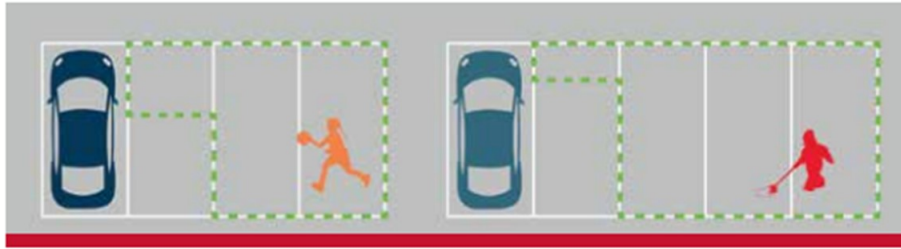
Tyresö kommun ska anta ett barnrättsperspektiv när nya friytor planeras, byggs, förvaltas och används. Barn har rätt till lek, vila och fritid. De har rätt till bästa möjliga hälsa, liv och utveckling. Barn har också rätt till tillgängliga och jämställda miljöer och att inte utsättas för diskriminering. Utemiljön ska ge förutsättningar till att barn kan få sina rättigheter tillgodosedda.

Ett viktigt verktyg i detta är prövning av barnets bästa som kan ge underlag för vägledning i planering, beslut och förvaltning av utemiljöerna. Dessutom bör barns inflytande och delaktighet genomsyra hela processen från planering till hur utemiljön används i den dagliga förskole- och skolverksamheten.

1.3 Vad är friyta?

Boverket definierar friyta för lek och utevistelse som den yta som barnen kan använda på egen hand vid sin utevistelse. En friyta är ytan som går att leka på och som är tillgänglig för barnen i huvudsak under skoltid men även i viss mån på fritiden. Förrådsbyggnader, bil- och cykelparkering samt ytor för lastning och lossning är otillgängliga för barnen och ingår därmed inte i friytan för lek och utevistelse (Boverket, 2015).

Boverkets rekommendation om storlek på friyta är 30 m² friyta per barn/elev för grundskolan och 40 m² friyta per barn för förskola. Respektive frita brukar illustreras med ytan av parkeringsplatser där 30 m² motsvarar cirka två och en halv parkeringsplatser och 40 m² motsvarar lite mer än tre parkeringsplatser.

Forskning visar att den totala storleken på friytan helst bör överstiga 3 000 m². På en gård som är mindre, oavsett antal barn, kan en barngrupp få svårt att utveckla lek och socialt samspel på ett sätt som tillgodoser deras behov (Mårtensson et al 2009 i Boverket, 2015).

Friytans totala storlek är också avgörande för möjligheterna att uppnå andra lekvärdeskriterium. Möjligheten att tillskapa tre zoner och installera ytkrävande lekutrustning och möblering och förråd samt möjligheterna att få till bra fasta ytor för kreativ verksamhet och samlingar samt platser för lugn och rekreation.

Den totala friytan är också viktig för att kunna skapa jämställda utemiljöer. Forskning visar att lekmiljöer där konkurrens uppstår om lekutrustning eller ytor har vissa tjejer i förhållande till killar svårare att hävda sig, ta initiativ till lek och ta för sig av lekytor och redskap. För att skapa jämställda lekmiljöer där flickor får ta plats och har möjlighet att leka på samma villkor som pojkar behövs tillräcklig friyta för att skapa fler områden och lekmiljöer (Dolk, 2013, Eidevald, 2011 & Ambjörnsson, 2011).

1.4 Lekvärdesfaktorer

Lekvärdesfaktor är ett begrepp som utvecklats utifrån Malmö stads projekt att ta fram ett planeringsverktyg för att bedöma och kartlägga en friytas funktion och kvalitet (Lekvärdesfaktorer för förskolegårdar i Malmö – med syfte att nå en hög kvalitet. Malmö stad, 2011). Med inspiration från det arbetet har Tyresö kommun utarbetat lekvärdesfaktorer som syftar till att vara ett stöd i såväl planering som förvaltning och kvalitetsbedömning av nya och befintliga friytor. Bedömningsmatrisen för lekvärdesfaktorerna finns i bilaga 1. Nedan beskrivs de olika lekvärdesfaktorerna mer ingående.

1.4.1 Friyta och sammanhållen gård

Vid bedömning av friyta beaktas storleken på friytan och utifrån läge var i kommunen den ska anläggas samt att friytorna som helhet uppfyller de krav som ställs i bedömningsmatrisen. Gården ska vara sammanhållen på ett sätt så att de enkelt går att ta sig mellan olika delar av gården utan onödiga avgränsningar så som staket med mera.

Det ska strävas efter att ha en så stor friyta som möjligt i förhållande till friytans placering och dess förutsättningar. I det arbetet ska Boverkets rekommendationer vara vägledande.

1.4.2 Zonering av gården

Gården bör delas in i en trygg zon, en vidlyftig zon för dynamisk lek och en zon som erbjuder ett vildare område som ger upplevelse av rymd och frihet. De olika zonerna ska erbjuda möjligheter till att kunna dra sig undan, iaktta och att vara aktiv och deltagande. Här kan begreppen ”on-stage/off-stage” användas för att beskriva barnens och elevernas möjligheter att använda utemiljön i olika syften.

Den trygga zonen bör ligga i anslutning till förskole- eller skolbyggnaden och vara utformad på ett sätt där barn kan finna trygghet och skapa intresse och mod att ta sig vidare till ytterligare zoner på gården. Där finna hög vuxennärvaro samt ett tydligt samspel och en mjuk övergång mellan inne- och utemiljön.

Den aktiva zonen, eller vidlyftiga zonen som den också kan kallas, erbjuder möjligheter till mer rörelse, fysisk aktivitet och utmaningar. Zonen ska ge förutsättningar för barn att våga, prova nytt och utmana sina gränser vilken kan innehålla öppna ytor för platskrävande aktiviteter och lekmöjligheter för barn att uppleva hög fart och höga höjder, exempelvis genom kullar, gungor rutschkanor med mera.

Den yttersta zonen är belägen längst bort från förskole- eller skolbyggnaden. Där ska barn kunna vara som mest självständiga och fysiskt aktiva samt uppleva känslor av frihet och oändlighet. Zonen ska ge förutsättningar för barn att vara ifred och skapa sina egna platser i naturliga miljöer med riklig vegetation.

1.4.3 Naturpartier för lek, rörelse och kreativitet och integrerade lekredskap

Naturpartier skapar möjligheter för barn att utforska och fritt skapa lekar och miljöer utan en förutbestämd uppfattning av hur platsen kan användas. Det gör att en kreativitet hos barnen kan skapas och användas i det leksammanhang de befinner sig i. I naturpartier kan lekredskap vara integrerade vilket ytterligare förstärker möjligheter för barnen att fritt skapa och använda miljön på ett okonventionellt sätt. De integrerade lekredskapen i utemiljön kan med ett genomarbetat och medvetet sätt verka för att knyta samman olika delar av gården, väcka nyfikenhet hos barnen och locka dem från en plats till en annan i en smidig övergång.

1.4.4 Varierad lekbar topografi

Gårdens topografiska variation, det vill säga variation i höjd, ska vara utmanande men samtidigt säker. Topografin ska i planeringen beaktas för att

bidra till utmanande miljöer men samtidigt tillåta lek. En för flack gård riskerar att sänka lekvärdet på samma sätt som extrema höjdskillnader i form av höga klippväggar eller stup.

Balans måste råda mellan säker utemiljö och barns och ungas rätt att söka fysiska och sociala utmaningar. Barnen behöver därför en miljö där möjligheter att ta kalkylerade risker finns, även om det kan leda till skrubbsår och blåmärken. Det finns ingen motsättning mellan säker miljö och kalkylerbart risktagande. Självklart ska utemiljön vara säker, och faktorer som kan leda till fara och svåra olyckor eliminera (Boverket, 2015).

Miljöer med varierad topografi med olika höjdskillnader bör bevaras och användas i planeringen av en ny gård. I det fall det inte är möjligt går det att skapa en varierad topografi i efterhand.

1.4.5 Tillgängliga och jämställda lek- och undervisningsmiljöer

Det ska finnas goda förutsättningar för barn olika funktionsnedsättning att självständigt ta sig till alla zoner på gården. Dessutom ska gårdens utformning möjliggöra att barn med olika funktionsnedsättningar kan tillgodogöra sig leknyttor och delta i den gemensamma leken.

Tillgängliga lekytor ställer höga krav på gårdens utformning. Tillgängliga lekytor och integrerad lekutrustning skapar förutsättningar för alla barn oavsett funktionsvariation kan delta i den gemensamma leken. Att arbeta med tillgänglighet främjar även jämställdhet då miljöer med öppen användning skapar möjlighet för normbrytande lekar.

Ett sätt att arbeta för att främja tillgängliga och jämställda lekmiljöer kan vara att placera lekutrustning som traditionellt används mer av flickor i miljöer som traditionellt används mer av pojkar

Forskning visar att pojkar och flickor redan i förskolan i har olika beteendemonster kopplat till ansvarstagande, risktagande och makt över rummet. För att främja en jämställd miljö där pojkar och flickor får vistas och utvecklas utifrån individuella egenskaper behövs lekmiljöer som främjar en jämställd och normbrytande tillvaro (Dolk, 2013, Eidevald, 2011 & Ambjörnsson, 2011).

1.4.6 Social och ekologisk hållbarhet speglas i utformandet av lekmiljön

Utemiljön ska ge goda förutsättningar att arbeta med hållbar utveckling utifrån många olika perspektiv. Riktlinjen ligger i linje med Agenda2030 och hur Sverige ska arbeta utifrån den ekologiska och sociala dimensionen. De mål som främst berörs är mål 3 som handlar om god hälsa, mål 4 som är god utbildning, mål 6 är att säkerställa rent vatten och 15 som bland annat innebär att skydda, återställa och främja biologisk mångfald.

I utemiljön ska barnen ges möjlighet till förståelse av sin omvärld och hur människan och miljö påverkar varandra. Ekologisk hållbarhet kan gestaltas bland annat genom odling, kompostering, eller bygg och konstruktion av återbruksmaterial. Men även i vilka material som används vid anläggning av utemiljön samt i verksamheten tillsammans med barnen och eleverna. Ytterligare detaljer som kan användas som en del i ett hållbarhetsarbete det kan vara varierande gröna tak, vindsnurror, elförbrukning på display, synlig dagvattenhantering, källsortering med underjordsbehållare, solceller med mera.

Den sociala dimensionen handlar om att i utemiljön möjliggöra för barn att verka på likvärdiga grunder. Inget barn ska diskrimineras i det sätt gården är utformad. Gården ska också erbjuda sociala mötesplatser för såväl lek som lärande där barn kan mötas och lära av och med varandra. Barns delaktighet ska genomsyra allt från planering, förvaltande och verksamhet i utemiljön där gården kan användas på ett flexibelt sätt utifrån barns olika önskemål och perspektiv.

1.4.7 Kemikaliesmart utemiljö

Denna rubrik och nedanstående text beskriver två lekvärdesfaktorer, 1.4.6 ekologisk hållbarhet speglas i utformandet av lekmiljön och 1.4.8 goda och säkra arbets-, lek- och undervisningsmiljöer.

Förskolan och grundskolan är den plats där barn tillbringar största delen av sin vakna tid. Det är därför viktigt att arbetet med att minska farliga kemikalier sker kontinuerligt och medvetet, att miljöerna blir kemikaliesmarta. Begreppet kemikaliesmart innebär att undvika att barn utsätts för skadliga kemikalier i de miljöer de befinner sig i. Det kan till exempel handla om att undvika gummiasfalt, använda barkflis istället för sand i så stor utsträckning som möjligt. Arbeta med artrikedom för att främja biologisk mångfald och gröna miljöer eller minska hårdgjorda ytor som försämrar dagvattenhanteringen i området. Förskolor och skolors gårdar har stor potential att vara en del av ett större grönt samband i hela kommunen. Mer om giftfria miljöer finns att läsa i handlingsplanerna för kemikaliesmarta förskolor och grundskolor i Tyresö kommun.

1.4.8 Goda och säkra arbets-, lek- och undervisningsmiljöer

Utöver en kemikaliesmart miljö behöver utemiljön vara säker för de som vistas där oavsett om det är under eller utanför verksamhetstid. Fastighetsägaren har det yttersta ansvaret för att den fysiska miljön är säker. Det sker genom tillsyn av lekutrustning, fallunderlag, grindar, vattenanläggningar, ytskikt etc. Fastighetsägaren ansvarar för att förebygga skador och olycksfall. Rektor har som arbetsgivare ansvar för att verksamheten bedrivs på ett sådant sätt att ohälsa och olyckor förebyggs för såväl barn och personal.

Många platser för barn och unga i den byggda miljön präglas av dålig luft och höga bullernivåer. Jämfört med vuxna är barn på grund av sin kroppsstorlek

mer exponerade för kemiska miljöföroreningar. Under barns tillväxtår kan miljöföroreningar försämra den fysiska utvecklingen, exempelvis immunförsvaret (Boverket, 2015). Det är då viktigt att tillse en god ljud- och luftkvalitet som mäter rätt nivåer. Läs mer i Boverkets allmänna råd (BFS 2015:1 FRI), Arbetsmiljölagen och i Plan- och bygglagen.

1.4.9 Solskydd och naturlig vegetation

Solskyddet ska i första hand bestå av vegetation eftersom det utgör ett dynamiskt skydd som naturligt växlar i omfattning under året. Vegetationen är tätare och ger bättre solskydd under sommaren och blir glesare och mer genomsläpplig under vintern. Om gården saknar solskyddande vegetation ska kompletterande solskydd sättas upp där barn vistas och leker stillasittande. Exempelvis på det kan vara inplanterade träd, solsegel/spänd duk, parasoll eller andra mer permanenta konstruktioner.

1.4.10 Undervisningsplatser och pedagogiska rum

Friytan ska ses som förskolans och grundskolans utvidgade undervisningsmiljö och platser för undervisning och sociala mötesplatser bör vara en naturlig del i utemiljön. Att undervisningen kan flyttas utomhus gör att barn och elever får utökade möjligheter att tillgodogöra sig undervisningen i ett hållbart cirkulärt sammanhang. Exempel på pedagogiska miljöer är odling, vattenanläggningar, bygglek, miljöer för djur och växter eller energiproduktion. Med sådana funktioner kan undervisningen visa samband mellan teori och praktik. Även andra ämnen som svenska, samhällsorienterande ämnen, språk, bild, idrott och hälsa har förutsättningar att använda utemiljön som pedagogiskt rum.

Den utomhusbaserade pedagogiken kan samtidigt utgöra en friskfaktor i förskolans- grundskolans arbetsmiljö. Genom att växla mellan olika platser inomhus och utomhus bidrar det till frisk luft och ökad fysisk aktivitet. En plats för att förvara pedagogiskt material för undervisning utomhus kan med fördel placeras nära undervisningsplatsen.

1.4.11 God belysning i utemiljön

Under vinterhalvåret är de ljusa timmarna få och oftast utnyttjas mindre del av dagen utomhus. För att ge förutsättningar att utnyttja gården för lek under hela dagen behövs god belysning.

Genom att arbeta aktivt med placering, ljusfärg och höjd kan man skapa annorlunda rumsupplevelser på gården. En upplyst plats omgiven av mörker skapar exempelvis en målpunkt. God belysning förebygger även skador och underlättar för förskole- och skolpersonalen att ta ansvar för barnens säkerhet. En upplyst miljö är mindre skadeutsatt genom ökad insyn och genom att gården blir en attraktiv genväg (Boverket, 2015).

1.4.12 Närhet till grönområden

Parker och naturområden kan inte ersätta en bra utemiljö i direkt anslutning till verksamheten, utan utgör ett komplement. Promenad till såväl naturområden som parker kräver högre personaltäthet i förskolor och skolor. När parker och naturområden nyttjas som ersättning för tillräckligt kvalitativa skol- och förskolegårdar får det konsekvenser. Det är därför viktigt att tillse att friytan uppnår de mål som satts upp i bedömningsmatrisen i bilaga 1 i så stor grad som möjligt. Om det inte är möjligt behöver avsteg dokumenteras enligt det som anges rubrik 3, avsteg från riktlinjer.

2 Riktlinjer för friytor

Riktlinjerna utgörs av tolv lekvärdesfaktorer som återfinns i bedömningsmatrisen, bilaga 1 samt en avstegsprocess.

2.1 Underlag för planering, förvaltning och utveckling

Riktlinjerna ska utgöra underlag för planering, förvaltning och utveckling av friytor och utemiljöer. Det innebär att riktlinjen kan användas i planering av nya förskole- och skolgårdar, vid förvaltning och utveckling av redan befintliga friytor. Riktlinjerna gäller för förskola och grundskola.

Riktlinjerna utgår främst ifrån Plan- och bygglagen samt Boverkets allmänna råd BFS 2015:1 - FRI 1 och vägledningen ”Gör plats för barn och unga! En vägledning för planering, utformning och förvaltning av skolans och förskolans utemiljö”. Vilka ska användas för att planera friytans Riktlinjerna har anpassats efter Tyresö kommuns förutsättningar och ska användas i planering av storleken på friyta för nya förskole- och grundskolegårdar.

Bedömningsmatrisen med lekvärdesfaktorer blir ett verktyg för såväl planering som utveckling och förvaltning av redan befintliga förskole- och skolgårdar. Lekvärdesfaktorerna och dess mål kan användas för att sätta upp målvärden för verksamheterna i förskola och grundskola för utveckling av sin utemiljö.

Yngre barn kräver större ytor utomhus än äldre barn. I Tyresö kommun finns det olika förutsättningar beroende på var i kommunen förskolans eller grundskolans är placerad. Utomhusmiljöernas storlek kan variera om läget är i en förtätad stadsdel eller i ett bostadsområde. Ligger skolan nära ett grönområde, park eller fotbollsplaner så kan grönytan tillgodoräknas som en kompletterande lekyta. Vid bedömning av friyta beaktas storleken på friytan utifrån läge i kommunen samt att friytorna som helhet uppfyller de krav som ställs i bedömningsmatrisen.

2.1.1 Friytans storlek

Det ska strävas efter att ha en så stor friyta som möjligt i förhållande till friytans placering och dess förutsättningar. I det arbetet ska Boverkets rekommendationer vara vägledande.

Avsteg från friytans storlek

Om friytan inte kan uppnå till de rekommenderade antal kvadratmeter per barn som Boverket tagit fram ska en avstegsprocess genomföras. I förvaltning och utveckling behövs ingen avstegsprocess genomföras utan det görs endast i samband med avsteg från riktlinjerna vid planering av nya friytor

2.1.2 Paviljonger

Eftersom friytan är viktig för skolor och förskolor kan det vara rimligt att ställa samma krav även vid paviljonger med tidsbegränsade bygglov. Tidsbegränsade bygglov för skol- och förskoleverksamheter bör vara en kortvarig lösning men ska ändå ta hänsyn till vad som anges i denna riktlinje.

Det innebär att friytan vid en paviljongslösning ska vara så rymlig att det utan svårighet eller risk för omfattande slitage går att ordna varierad terräng- och vegetationsförhållanden för lek och rörelse. Det ska även vara goda sol- och skygghållanden, god luftkvalitet samt god ljudkvalitet. Paviljongen ska också i möjligaste mån placeras i direkt anslutning till byggnaden så att barnen självständigt kan ta sig mellan byggnaden och gården.

2.2 Avsteg från riktlinjer

Vid avsteg från riktlinjerna ska en formell prövning av barnets bästa genomföras för att synliggöra vilka konsekvenser avsteget får för barn och elever att få sina rättigheter tillgodosedda. Om avsteg från riktlinjer beslutas om ska kompensatoriska åtgärder redovisas för hur barn och elever kan tillgodogöra sig rätten till möjlighet till sin rätt lek, hälsa och välbefinnande. I den formella prövningen av barnets bästa ska det tydligt beskrivas:

- Varför avsteg görs?
- Vilka lekvärdesfaktorer som gör avsteg från?
- Vilka kompensatoriska åtgärder har vidtagits för att tillgodose barns rätt till lek, hälsa och välbefinnande?